

MISIR'DA İNGİLİZ İŞGALİNİN ARAP DİLİ ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

Erol AYYILDIZ*

ÖZET

Mısır'da 1882 tarihinde başlayan İngiliz işgali ve akabinde İngilizler tarafından klâsik Arap dilini gözden düşürmek ve kendi dillerine sempati uyandırmak maksadı ile yapılan çalışmalar, ülkedeki aydınlar üzerinde değişik etkilere ve tepkilere yol açmıştır. Bu çalışmaların neticeleri muhafazakârlarca şiddetle reddedilirken, aşırı yenilik taraftarlarınca da benimsenmiştir. Hattâ bunların içinden bazıları kültür dili olan fasîh Arapça ile halk dilini birbirine mezcederek, sadece Mısır'a has yeni bir dilin icad edilmesini dahi savunmuşlardır. Bu arada mutedil yenilik taraftarı olarak bilinenler, klâsik Arap dilinin çağın icablarına göre ıslah edilmesi gereğini öne sürmüşler ve bu görüşlerini çeşitli ilmi ve edebî sahalara ait yazıları ile bizzat desteklemişlerdir. Bugün Mısır'da ilmi ve edebî çevrelerin kullandığı dilin bu grubun çalışmaları ile kıvamını bulmuş olduğu söylenebilir.

SUMMARY

British Occupation and it's Effects on the Arabic Cultural Language in Egypt

This article, deals with the British activities to disgrace the Arabic cultural language in Egypt and the reactions of the Egyptian intellectuals after occupation on 13 July 1882.

13 Temmuz 1882 tarihinde başlayan İngiliz işgali, bir taraftan Hidiv İsmail Paşa'nın hemen hemen her alanda, fakat bilhassa mâlî politikadaki dengesizliğine ve idaresizliğine, diğer taraftan da Osmanlı yönetimindeki zaaf ve tereddütlere bağlanmaktadır. Hiç şüphe yok ki, bu işgalin asıl sebebi, Mısır vasıtası ile bütün Arap yarımadasını ele geçirmektir. Zira tarih, Mısır'da kurulan bütün idarelerin Arap yarımadasına sahip olmaya çalıştıklarını göstermektedir. Nitekim İngiltere'de Mısır'ı işgal ettikten sonra, gözlerini Arap yarımadasına çevirmekten çekinmemiştir¹.

* Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. VIII, Ankara 1983, s. 101.

İngiltere'nin bu bölgeye yerleşmesi, o tarihe kadar ülkenin yönetimini elinde bulunduran Osmanlı devleti aleyhine faaliyetlere girişmek ve ülke halkını birbirine bağlayan kültür değerlerini yıkmak yolları ile mümkün olabilecekti. Bu iki yoldan birincisi Arap milliyetçiliğini tahrik etmek ve Anadolu'da, tesirleri günümüze kadar uzanan bir Ermeni galesi yaratmak²; ikincisi de bütün Arap ülkelerini birbirine bağlayan müşterek tarihî mirasları olan kültür diline (el-Lügatü'l-Fushâ) hücum etmek suretiyle kullanılmıştır³.

Esasen işgal ettikleri bütün Arap ülkelerinde İngilizlerin politikası hep aynı noktaya dayanmıştır: Bütün imkânları ve vasıtaları ile manevî birliği sağlayan unsurların en mühimlerinden biri olan kültür diline hücum etmek ve kendi dillerine karşı bir hayranlık uyandırıp onu yaymak. Çünkü bu dilin, onu konuşan ülkeleri birbirleri ile kardeş yapan dinî ve manevî değerlerle, kültürel ve tarihî değerlerin arasını birleştiren ve böylece yabancı işgalcilere mukavemet edecek bir kuvvet oluşturan âmil olduğu çok iyi bilinmekte idi.

İngilizler işgalden bir süre sonra, hedeflerine ulaşmak için Mısır'daki bazı ilkoğullardan Fransızca'yı kaldırmışlar ve onun yerine buralarda öğretim dilinin İngilizce olmasını kararlaştırmışlardır⁴. Fransızca 1893 yılında ilkokullardan tamamiyle kaldırılmış⁵ ve 1907 yılından itibaren İngilizce, bütün okullarda ilk sırayı almıştır ki⁶, bu halin günümüzde de geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

Bu plânlı çalışmalar neticesinde, esasen 1797 tarihinde Napolyon'un istilâsı ile ilk defa Fransızca karşısında ihmale uğrayan, fakat Fransızların ülkeden çekilmelerinden sonra özellikle Mahmûd Sâmî el-Barûdî'nin (1838/1904) şiirleri ile tekrar klâsik devirlerdeki güzelliğine ve canlılığına kavuşmaya başlayan Arap dili, bu defa da İngilizce'nin hücumuna maruz kalmıştır. Ayrıca İngilizler, Mehmet Ali Paşa zamanından beri gerçekleştirilmesine çalışılan modern Batı tıbbının Arapça'ya aktarılması ve bu dille okutulması yolundaki hamle ve çalışmaları da durdurmuşlardır⁷.

İngilizlerin Mısır'ı işgal altında bulundurdukları devre içinde yaptıkları çalışmalara bakılacak olursa, sadece kendi dillerini yaymakla yetinmedikleri, bunun yanı sıra, kültür dili olan fasîh Arapçayı gözden düşürmek ve hattâ mümkünse, tamamı ile bozmak için yoğun bir faaliyet içine girmiş oldukları görülür. Bunun için hemen hemen bütün Arap ülkelerinde mevcut olan Kültür dili-Halk dili ihtilâfından istifade edilme cihetine gidilmiştir⁸.

İngilizler Mısırlılara, ilerleyemeyişlerinin; ilmî, edebî ve teknolojik sahalarda Avrupalılardan geri kalışlarının, geniş halk kitlelerinin iyi bilmediği ve kullanmadığı kültür diline bağlanmalarından ileri geldiğini söylemişler ve şayet Batı medeniyetini

1 Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. VIII, Ankara 1983, s. 101.

2 A.g.e., aynı yer.

3 el-Cündî, Enver, el-Lügatü'l-Arabîyye Beyne Humâtiâ ve Husûmihâ, Kahire, ts., s. 48.

4 ed-Düsükî, Umer, Fi'l-Edebi'l-Hadîs, Kahire, 1970, c. II, s. 360.

5 Tacir, Cak, Hareketü't-Terceme fî Mısır fi'l-Karni't-Tasi' 'Aşer, Mısır, Ts. s. 21.

6 el-Buhayrî, Kevser Abdüsselâm, Eserü'l-Edebi'l-Fransî 'Ala'l-kıssati'l-Kasira, Mısır, 1985, s. 37.

7 ed-Düsükî Umer, a.g.e., c. I, s. 360.

8 A.g.e., c. II, s. 40.

benimsemek ve onunla yan yana yürümek istiyorlarsa, halk dilini geliştirip, ilim ve edebiyat dili haline getirmeleri gerektiğini telkin etmişlerdir. Çünkü iddialarına göre bu dil, canlı, kendini daima yenileyen ve halk tarafından konuşulan ve anlaşılabilir bir dildi. Bir ülkenin kalkınması, ancak halkın yetişmesi, ilmi ve edebî seviyesinin yükselmesi ile gerçekleşecek, bu da herkes tarafından kullanılan halk dilinin yazılı haline getirilmesi ile mümkün olabilecekti⁹.

Bu düşünce ilk bakışta, gerçekten cazip görünüyordu ve belirlenen hedefe ulaşılabilmesi için de bu cazip düşüncenin yayılması gerekiyordu.

Bunun için, işgalden sonra Mısır'da sulama işleri teşkilatının başına getirilen İngiliz mühendisi William Wilcocks (1852-1932) kültür dilini gözden düşürmek maksadı ile, 1893 yılında Kahire'deki Özbekiye lokalinde verdiği "Mısırlılarda Niçin İcat Kuvveti Mevcut Değildir" isimli konferansında, Mısırlılarda icat istidadının körelip kaybolmasına yol açan en büyük âmilin yazıda ve okumada fasih Arapçayı kullanmaları olduğunu belirtmiş, onlara edebî ve ilmî, ifâde vasıtası olarak halk dilini benimsemeleri gerektiğini öğütlemiş ve daha sonra da kendi milletini örnek gösterip, İngilizlerin vaktiyle ilim ve edebiyat dili olarak kullandıkları Lâtince'yi terketmelerinden sonra ancak ilerleyebildiklerini söylemiştir¹⁰.

W. Willcocks, adı geçen konferansında ileriye sürdüğü bu fikirleri, 1926 yılında Londra'da neşrettiği "Syria, Egypt, North Africa and Malta Speak Punic Not Arabic" (Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Malta Arapça Değil, Finikece Konuşuyor) adlı eserinde de aynen savunmuş ve hattâ orada daha da ileriye giderek, Mısırlıların konuştuğu dialektin, eski Finike dilinin bir devamı olduğunu ve Arapça ile bir alâkası bulunmadığını iddia etmiş, halkın kültür dili olan fasih Arapçayı öğrenme konusunda karşılaştığı güçlükleri saymış ve bu dilin yerini halk lehçesinin almasını, bütün tahsil kurumlarında öğretimin bu dile dayandırılmasını ve şayet böyle yapılabilecek olursa, on sene içinde Mısır'da cehaletin ortadan kalkacağını ileriye sürmüştür¹¹.

W. Willcocks'un Mısır'da bu alandaki çalışmaları tetkik edilecek olursa, onun sadece bu nazârî teklifler ve onların telkinleri ile yetinmediği görülecektir. Çünkü ona göre, hâlâ kültür dilini üstün, halk lehçesini de aşağı durumda tutan asıl sebep, ikincisi ile yazılmış eserlerin bulunmayışı idi. Willcocks, halk lehçesindeki bu eksikliği gidermek için onunla yazılar yazmış ve Sheakespeare'in Hamlet, IV. Henri gibi eserlerinden tercüme yapmıştır¹².

Çağdaş Mısır edebiyatı tarihini inceleyen kaynaklara bakıldığında, Willcocks'un bu düşüncelerinde ve çalışmalarında yalnız olmadığı, Mısır'ın idarî kademelerinde görevli pek çok İngiliz'in onu desteklediği anlaşılmaktadır. Meselâ aynı dönemde Kahire'de görevli J. Solden Willmore adlı başka bir İngiliz de 1901'de Londra'da yayınlanan "The Spoken Arabic of Egypt" (Mısır'da Konuşma Arapçası) adlı eserinde hemen hemen aynı görüşleri, yani kültür dilinin terkedilip, yerine halk lehçesinin benimsenmesini savunmaktadır¹³.

9 ed-Düsûkî Umer, a.g.e., c. II, s. 40.

10 A.g.e., aynı yer.

11 ed-Düsûkî, umer, a.g.e., c. II, s. 41.

12 A.g.e., aynı yer.

13 A.g.e., c. II, s. 42.

İşgalden sonra İngilizler tarafından başlatılan bu nevi çalışmalar, Mısır'da, ülkenin kurtuluşunu ve ileri milletler seviyesine ulaşabilmesini, başta fasîh dil olmak üzere eski kültür mirasına ve manevî değerlere sarılmakta bulan veya aksine bu değerlerden tamamen sıyrılıp iyi ve kötü yönleri ile Avrupa medeniyetini benimsemekte gören çeşitli grupların teşekkülüne yol açmıştır¹⁴.

Mısır'da dil konusunda birbirlerinden farklı görüşleri olan aydın gruplarını şöyle sıralamak mümkündür:

1- Klâsik Arap dilini en ideal model kabul eden muhafazakârlar (Ezher Üniversitesi mensupları ile Mustafa Sadık er-Rafî'i, Emîr Şekîb Arslan v.b. gibi bazı yazarlar).

2- İngilizlerin istekleri doğrultusunda hareket eden ve tıpkı onlar gibi fasîh dilin terkedilip yerine halk lehçesinin kabul edilmesini savunanlar (Selâme Mûsa, Muhammed Osman Celâl, v.b.).

3- Kültür dili- halk lehçesi karışımı ile Mısır'a mahsus yeni bir dil ihdas edilmesini ileriye sürenler (Ahmed Lutfî es-Seyyid).

4- Halk dialektini ilim ve edebiyat dili olarak kabul etmeyen, fakat eski kültür dilinin de aşın ihtiyaçlarına göre ıslahını ve sadeleştirilmesini benimseyen mütedil yenilik taraftarları (Tâhâ Hüseyin v.b.).

Eski dili en ideal model olarak gören muhafazakârlar, özellikle Ezher mensupları, yazılarında geçmiş asırların üslûbunu kullanıyorlar, bedî'î sanatları ile süslü secî'li bir nesre meylediyorlardı. Bundan dolayı da, genellikle üslûblarında bir zorakilik görüliyordu¹⁵.

Selâme Mûsa, Muhammed Osman Celâl gibi bazı yazarların oluşturduğu ikinci grup, İngilizlerin tekliflerini benimsemişti. O kadar ki, Selâme Mûsa, yukarıda özet halinde zikrettiğimiz görüşlerinden dolayı Willcocks'a övgüde bulunuyor ve hattâ onun Mısır'ın dertleri ile çok yakından meşgul olduğunu iddia ediyordu¹⁶. Selâme Mûsa'ya göre, fasîh dilin öğrenilmesinde güçlükler vardı ve aydın zümre halk tabakasından daha çok bu güçlüklerden şikâyetçi idi. Ayrıca eski dil, çağın ilmî ve edebî mesajını ifâ edebilmekten de âcizdi¹⁷.

Fasîh dil- halk dili karışımı ile Mısır'a has yeni bir yazı dilinin ihdâs edilmesini savunanların başında gelen Ahmed Lutfî es-Seyyid, hitabet, ilim ve edebiyat dili olarak fasîh Arapçanın Batı dillerini öğrenmekten daha zor olduğunu ileriye sürerek, bu zorluğun giderilmesi için, ilk olarak i'rab'ın kaldırılmasını teklif ediyordu. Buna göre: "vâv", "yâ" ve "elif" harfleri sesli, diğerleri sessiz olacak ve hareke kaldırılacak; "fetha" yerine "elif", "kesre" yerine "yâ" ve "zamme" yerine de "vâv" kullanılacak; "tenvin" in yerini "nûn" alacaktır¹⁸.

Ahmed Lutfî es-Seyyid daha sonra "Arap Dilinin Mısırlaştırılması" başlığı altında yazdığı bir dizi makalede bu dilin sözlükte geniş, ama kullanışta dar; eski

14 Hüseyin, Tâhâ, Müstakbelü's-Sakâfe Fî Mısır, Mısır ts., c. I, Önsöz.

15 ez-Zeyyat, Ahmed Hasan, Tarihu'l-Edebi'l-Arabî, Mısır ts., s. 332.

16 ed-Düsûkî, a.g.e., c. II, s. 43.

17 A.g.e., aynı yer.

18 el-Cündî, Enver, a.g.e., s. 77.

kavramları ifadede zengin, lâkin yeni mânâları anlatmada ve ilmî terimlerde fakir olduğunu iddia etmiştir¹⁹.

Fasîh dilin terkedilmesini, muhtemelen doğuracağı sert reaksiyondan çekindiği için doğrudan doğruya isteyemeyen A.L. es-Seyyid, aynı başlık altında yayınladığı diğer yazılarında, Arapçaya, özellikle Batı dillerinden girmiş olan ve halk tarafından benimsenerek kullanılan, otomobil, bisiklet, ceket, pantolon, moda v.b. gibi kelimelerin atılıp, yazı dilinde, yerlerine, taşıdıkları mânâları hakkı ile anlatamayan bir takım lâfızlar konulmasına karşı olduğunu; yabancı dillerden gelen mefhum ve müsemmaların orijinal adlarının kullanılmasında bir sakınca görmediğini; hattâ bu yeni isimlerin dilin içinde eriyip, onun kalıplarına intibak edeceğini ve zamanla arapçalaşacağını ileri sürmüş ve şu teklifte bulunmuştur: "Biz, yazılı metinler ve resmi hitâbeler hariç, hiç bir yerde kullanılmayan ve konuşulmayan fasîh dil ile, halkın günlük yaşayışında kullandığı konuşma dili olmak üzere iki dile sahibiz. Eğer bu ikilik devam edecek olursa, ilerde birbirimizle anlaşmamız imkânsız hale gelecektir. Maksadımız, Arap dilini çağımıza uygun bir ilim dili yapmak ve herkes tarafından kullanılan; sohbetlerde, çarşıda, pazarda konuşulan canlı bir lisan haline getirmektir. Bunun için fasîh dil ile halk dilinin uzlaştırılması ve birbirine mezcilmesi gerekir"²⁰.

A.L. es-Seyyid'in görüşleri ile Selâme Mûsa'nınkiler arasında, şüphe yok ki, büyük benzerlik vardır. Biz yukarda ayrıntıya girmiş olmamak için, onun, W. Willcocks'un düşüncelerini aynen benimsediğini belirtmekle yetinmiştik. Aslında o da, ilk plânda halk dili ile fasîh dil arasında bir çözüme (tesviye) taraftar görünmüş; tesniye kelimelerden "elif" ile "nûn"; cemi müzekker sâlimlerden "vâv" ve "nûn" harflerinin düşürülmesini, tasgîr isminin ve kırık çoğulların ilgâ edilmesini, i'râbin kaldırılıp kelime sonlarının sâkin kılınmasını teklif etmiştir²¹.

Mütedil yenilik taraftarları diye adlandırılabilir olan son grubun içinde, kanaatimizce bu konudaki düşünceleri ve uygulamaları en dikkate değer olanı, Tâhâ Hüseyin'dir. Arap dilinde lafzî ve mânevî tezyinat unsurları ile bezenmiş ağıdalı üslûbun atılıp yerine Avrupa dillerinde olduğu gibi, bedi'î san'atlardan arındırılmış ve maksadı en kısa ve açık yoldan ifâdeye elverişli bir dilin konulmasını isteyen ve bunu, inkişaf eden hayatın bir gereği olarak gören Tâhâ Hüseyin'in görüşlerinin ağırlık noktası, Arap dilinde, çağın ihtiyaçlarına göre mutlaka köklü bir ıslahata gidilmesi esasına dayanmaktadır²². Çünkü ona göre hayat sürekli bir gelişme halindedir. Dil de hayatın bir tezahürü olduğuna göre, bu gelişmeden nasibini almalı, ağıdalı terkiplerden, süs san'atlarından arındırılmalı ve herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilir sâde bir şekle konulmalıdır²³.

Tâhâ Hüseyin, kültür dilinin halk dili ile değiştirilmesi değil, fakat sadeleştirilmesi ve çağın gereklerine uygun hale getirilmesi konusundaki görüşlerini "Ha-

19 es-Seyyid, Ahmed Lutfî, el-Ceride gz. Kahire, 20-23 Nisan 1913, Tamsîru'l-Lügati'l-Arabiyye.

20 A.g.m., aynı gazete, 30 Nisan 1913.

21 ed-Düsûkî, a.g.e., c. II, s. 43.

22 Hüseyin, Tâhâ, Hadîsü'l-Erbi'â, Kahire, 1957, c. III, s. 32 v.d.

23 A.g.e., aynı yer.

dîsü'l-Erbi'â" adlı eserinin üçüncü cildinde toplamıştır. Ayrıca onun, roman, hikâye, tercüme tenkid ve inceleme olmak üzere hemen hemen bütün yazılarına, bu düşüncelerinin uygulama alanı nazarı ile bakmak da mümkündür. Özellikle, İngilizceye, Fransızca'ya, Rusça'ya ve Çin'ceye çevrilmiş olan²⁴ ünlü otobiyografisi "el-Eyyâm" da kullandığı akıcılığı, tatlılığı, berraklığı ve tasvir gücü ile gönülleri okşayan dili ve üslûbu, nazariyelerinin başarılı bir uygulaması olarak değerlendirilebilir²⁵.

SONUÇ

Mısır'da 1882 yılında başlayan İngiliz işgalinin ve akabinde yine İngilizler tarafından yapılan kültür dili yerine halk dilini getirme çalışmalarının bu ülke aydınları üzerindeki akisleri çok değişik olmuştur.

Ezher çevresi ve muhafazakâr yazarlar, İngilizlerin bu görüşlerini şiddetle reddederlerken, bazı aşırı yenilik taraftarları da bu görüşleri olduğu gibi benimsemişler, hattâ bununla da kalmayıp onları medh-u senâ etmişlerdir.

Bu çalkantılı dönemde Mısır'lı aydınlar ve yazarlar arasında, düşünceleri en ma'kûl görüneni, mümessilliğini Tâhâ Hüseyin'in yaptığı mutedil müceddidler grubudur.

Bu grubun görüşüne göre, yukarıda da belirtildiği üzere, fasîh dil halk dili ile değiştirilmeyecek, fakat çağın gereklerine göre ıslah edilecektir. Nitekim bu görüş, bu gruba bağlı yazarlar tarafından başarı ile uygulanmış ve 1919 yılına kadar devam eden ihtilâflar ve çalkantılar bu tarihten itibaren, fasîh Arapça'nın çağın icablarına göre geliştirilmesini savunanların zaferi ile sona ermiştir²⁶.

KAYNAKLAR

- el-Buhayrî, Kevser Abdüsselâm, Eseru'l-Edebi'l-Fransî Alâ'l-Kıssatî'l-Kasîra, Mısır 1985.
- el-Cündî Enver, el-Lügatü'l-Arabiyye Beyne Humatihâ ve Husûmihâ, Kahire ts.
- Dayf, Şevkî, el-Edebü'l-Arabiyyü'l-Muâsır Fî Mısır, Kahire 1963.
- Dayf, Şevkî el-Fennü ve Mezahibühû Fî'n-Nesri'l-Arabî, Kahire 1960.
- ed-Düsûkî Umer, Fî'l-Edebi'l-Hadîs, Kahire 1970.
- Hüseyin, Tâhâ, Hadîsü'l-Erbi'â, Kahire 1957, I-III.
- Hüseyin, Tâhâ, Müstakbelü's-Sekâfe fî Mısır, Kahire, ts. I-II.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Ankara 1989.
- Tacir, Cak, Hareketü't-Terceme Fî Mısır, Kahire ts.
- ez-Zeyyat, Ahmed Hasan, Tarihu'l-Edebi'l-Arabî, Mısır ts.

24 Dayf Şevkî, el-Edebü'l-Arabiyyü'l-Muâsır Fî Mısır, Mısır, 1961, s. 286.

25 A.g.e., aynı yer.

26 Dayf Şevkî, el-Fennü ve Mezahibühû Fî'n-Nesri'l-Arabî, Kahire, 1960, s. 393.